УДК 7.072.3

И.Ә. Еникеев

ТАТАРСТАННЫҢ РУС ТЕЛЛЕ ЯЗУЧЫЛАРЫ ҺӘМ ӘДӘБИ БЕРЛӘШМӘЛӘР

Русскоязычные писатели Татарстана формировались в литературных объединениях республики. В них создавалось литературное поколение своего времени и культурная среда с определенными традициями. В статье представлены краткая история этих объединений в 1970–2000-е годы. Обозначены некоторые особенности творчества русскоязычных татарских писателей.

Ключевые слова: русскоязычная литература; литературные объединения; культурная среда; Р. Кожевникова; Н. Ахунова; Р. Бухараев.

Russian-language writers of Tatarstan formed in the literary associations of the Republic. They created a literary generation of their time and a cultural environment with certain traditions. The article presents a brief history of these associations of the 1970s – 2000s. Some features of creativity of the Russian-language Tatar writers are designated.

Keywords: Russian-language literature; literary associations; cultural environment; R. Kozhevnikova; N. Akhunova; R. Bukharaev.

1980–2000 елларда рус телле язучыларны әдәби берләшмәләр тирәсендә туплау традициясе дәвам иттерелә. Алар чын мәгънәсендә республикабыздагы яшь талантлар мәктәбенә әверелә. Биредә алар язучылык осталыгы нигезләренә төшенәләр, тәүге күнекмәләрен алалар. Татарстанда сигез әдәби берләшмә эшли: Казанда – дүрт, Чаллыда, Түбән Камада, Әлмәттә һәм Яшел Үзәндә – берәр. Әдәби берләшмәләрнең иҗади мохитендә авторлар шактый тиз «өлгерәләр». Күптән билгеле: мөстәкыйль иҗатка иң кыска юл – әдәби ширкәт аша. Түбән Кама, Әлмәт, Яшел Үзән әдәби берләшмәләрендә әллә ни үсеш-үзгәреш күзәтелми диярлек, буыннар алмашынып тора, алар һаман үз йөзен эзләү белән шөгыльләнә. Казанда һәм Чаллыда исә бөтенләй башка картина күзәтелә. Әдәби берләшмәләрнең әһәмияте – осталык серләренә төшендерүдә генә түгел, ә язучыларның яшь буынын берләштерүдә дә. Алар үз заманының әдәби иҗат белән шөгыльләнүчеләр буынын формалаштыралар, билгеле бер әдәби традицияләргә ия мәдәни мохит тудыралар.

Казанның иң борынгы әдәби берләшмәсе А.М. Горький музее каршында төзелә һәм чирек гасыр дәвамында (2003 елга кадәр) үзенең алыштыргысыз җитәкчесе Марк Зарецкий хөрмәтенә «ЛИТО у Марка» дип атап йөртелә. Үтә нык таләпчән һәм көчле артистлык сәләтенә ия җитәкчене укучылары «Марк Зверецкий» дип тә атыйлар. Нәкъ менә шушы кеше элеге берләшмәдә Казан язучыларының тулы бер буынын тәрбияли. Музей каршындагы әдәби мохит язучыларны гына түгел, ә фән һәм иҗат белән шөгыльләнүчеләрне,

эшчеләр интеллигенциясен дә үзенә тарта. Язучыларның сайланма әсәрләрен Татарстан китап нәшрияты белән берлектә әзерләү һәм бастыру эше киң җәелдерелә. М. Зарецкийның вафатыннан соң, берләшмәгә В. Мостафин, С. Малышев, А. Кәримова, Б. Вайнер җитәкчелек итә. Студиягә йөрүчеләр арасында танылган язучылар бик күп: Р. Бохараев, С. Малышев, С. Говорухин, Р. Сабиров, С. Юзеев, Ф. Рәсүлева, А. Кәримова, Т. Алдошин, А. Әпсәләмова, А. Монрес (Хәиров), А. Хәсәнов, С. Хәйруллина, Э. Блинова, Н. Ахунова, Л. Газизова, Н. Борнаш, Д. Гыйниятуллин, Р. Гыймранов, З. Арсланов, Г. Зорина. Соңгы унъеллыкта берләшмәнең Айрат Бикбулатов, Аяз Хәсәнов, Талия Шәрәфиева, Наил Ишмөхәммәтов кебек әгъзалары ТР Язучылар берлегенә кабул ителде. Элегрәк әдәби десант тәҗрибәсе кулланышта булса, ягъни язучылар республика районнарына чыгып, клубларда, китапханәләрдә чыгыш ясасалар, хәзер бу – әдәби фестиваль, клуб һәм урам перфоманслары рәвешен ала. Әдәби берләшмә яшь язучыларның җыентыкларын һәм антологияләрен дөньяга чыгарырга булыша. 90 нчы елларда ел саен М. Горький исем. премия тапшырыла башлаган иде һәм ул 2009 елга кадәр дәвам итте. Төрле елларда Р. Кутуй, Р. Кожевникова, Т. Алдошин, Н. Ахунова, В. Мостафин, А. Кәримова, И. Бикбулатова әлеге бүләк ияләре булды. «Үткән унъеллыкта музей диварларында безнең төбәкнең әдәбият осталары тарафыннан барлыкка китерелгән традицияләрен аларның күпсанлы укучылары күтәреп алды, һәм алар үз әдәби клубларын, берләшмәләрен төзеделәр. Мондый фонда беренче әдәби берләшмә арткы планда кала һәм аннан берөзлексез яңалык кертеп тору таләп ителә» [Ахунова, 2017]. Бүген бу әдәби берләшмәдә яшь авторлар юк диярлек, башка берләшмәләр һәм социаль челтәрләр арасындагы конкуренция үзен нык сиздерә.

1972 елда Казан университетында тагын бер Парнас эшли башлый. Ул КДУ каршында әдәби клуб яки «ARS poetica» студиясе буларак яши. Анда университет студентлары гына түгел, ә шәһәрнең башка югары уку йортларында укучы яшьләр дә бик теләп йөри. Студия җитәкчесе шагыйрь Николай Беляев сүзләренә караганда, биредә шигъри телне яңарту мәсьәләләре куела һәм «күп кенә, хәтта эксперимент рәвешендә язылган шигырьләрдә дә давыллы һәм каршылыклы замана (анда яшәү бәхетен без дә татыдык) чагылыш таба... ул шагыйрь һәм прозаик Р. Сабиров, мединститут студенткасы Л. Газизова иҗаты белән таныштыра. Л. Газизова үзенең Нур (Луч) дигән романтик тәхәллүсеннән баш тартырга булды, бу – аның өлгергәнлек билгесе» [Беляев, 1989]. Бүгенге көндә ARS берләшмәсенә Алексей Кириллов җитәкчелек итә. Шунысын да билгеләп үтәргә кирәк, Казанда яңа каләм тибрәтә башлаган яшьләр төрле әдәби берләшмәләргә йөреп, берничә язучыдан өйрәнү мөмкинлегенә ия була.

Алар арасында 1978 елда «Комсомолец Татарии» газетасы каршында оешкан «Әдәби остаханә» дә («Литературная мастерская») бар. Аның өстенлеге шунда: авторлар иҗаты газета битләре аша

укучыларга бик тиз барып ирешә. Э. Блинова, М. Вәлиева, В. Ногманов, Р. Усманов, Р. Сабиров, Х. Гыйльметдинов язмалары беренче мәртәбә нәкъ менә «Комсомолец Татарии» газетасында басыла. Ә. Мушинский СССР Язучылар берлеге әгъзасы була. М. Вәлиева хайваннар турында хикәяләр җыентыгы чыгара. 16 авторның «Начало» дип исемләнгән коллектив җыентыгы әзерләнә (1981). «Әдәби остаханә»дә дәресләр гадәти формада үткәрелми. Бирегә республикада яшәүче язучылар, режиссерлар, кызыклы һөнәр ияләре генә түгел, ә партия, совет һәм хуҗалык җитәкчеләре дә килә. Бу остаханәне язучы Диас Вәлиев оештыра һәм җитәкли дә. «Әдәби остаханә»гә йөрүчеләр рәссамнарның күргәзмәләрендә һәм мастерскойларында еш булалар, үзләренең язганнарын да даими рәвештә тикшереп, фикер алышып торалар. Мондый очрашулар яшь язучыларның дөньяга карашларын киңәйтә. Иҗат яшьләренең республика семинарлары да нәтиҗәле эшли. Әдәби остаханә яшь язучыларның яхшы якларын гына түгел, җитешсезлекләрен дә ачыкларга мөмкинлек бирә. Алар арасында чынбарлык темаларыннан читләшү, фикерләүдә инфантильлек, балачак истәлекләрендә һәм уңышсызлыка очраган яшьлек мәхәббәте вариацияләрендә казыну да бар. Ә. Мушинский бу турыда болай дип яза: «Үз хатирәләре, кичерешләре эчендә генә кайнамыйча, кыю рәвештә тирә-юньгә дә күз салган яшь авторлар (алар сирәк) шунда ук игътибарны җәлеп итә. Әлбәттә, тема уңышны гарантияләми. Әмма яшьләр тема турында күбрәк бәхәсләшә. Яхшы рус шагыйре булу гына аз, яңача гәүдәләндерү осталыгына ия булу кирәк, башка образлы дөньяга үтеп кереп, әлеге дөньяны башка телдә яңадан тудыру өчен бердәнбер мөмкин булган чараларны табу зарур» [Мушинский, 1982]. Дүртенче әдәби берләшмә – «Белая ворона» – 1997 елда «Казанский медик» студентлар газетасы базасында КДМУның студентлар профкомы ярдәме белән булдырыла. Оештыручысы – шагыйрә һәм драматург, Татарстан Язучылар берлеге әгъзасы Наилә Ахунова. «Ун ел дәвамында «Белая ворона» «Галактика любви» дигән поэзия һәм авторлар җырлары фестивальләре, шулай ук шагыйрьләр һәм бардларның «Пересмешник» дип аталган турнирын уздыра» [Каримов, 2007, б. 29]. Медицина белән бәйләнеш берләшмәнең иҗат принцибында да чагылыш таба, һәм ул нәтиҗәле арт-терапия дип билгеләнә. Бирედә норматив булмаган лексика, агрессивлык һәм әшәкелек, кыланып, җиңел генә данга ирешү кабул ителми, креативлык һәм яхшы мөнәсәбәт хуплана. Л. Газизова, Н. Ишмөхәммәтов, А. Әпсәләмова, Т. Алдошин, А. Кәримова, А. Гайсин, Д. Садыйкова шушы берләшмә аша узды. Җитәкчеләре Н. Ахунова берләшмә эчендә япон хокку жанрын сөючеләрне берләштергән Хайдзиннар клубы «17» не төзи. Ул үзе дә бу жанр белән бик нык кызыксына һәм мавыга.

Чаллы шәһәрендәге «Орфей» әдәби берләшмәсе КамАЗ төзелә башлагач оеша һәм тиз арада бөтен илгә таныла. Төзелешне башлаучыларның хезмәт романтикасы СССРның төрле почмакларыннан

җыелган яшьләр иҗаты белән кушыла. Шуңа күрә ул җирле һәм союз күләмендәге вакытлы матбугат органнарының да, телевидение һәм радио редакцияләренең дә игътибар үзәгендә була. Әдәби берләшмәгә нигез салган Валерий Суров аны «Орфей» дип атарга тәкъдим итә, ә ВЛКСМның шәһәр комитеты мифологик җырчының исемен бирүне раслый. Бу әдәби берләшмәне оештыруда ТАССР Язучылар берлегенең рус әдәбияты һәм тәрҗемәләр секциясе җитәкчесе, фронтовик Г. Паушкин, М. Скороходов, Н. Беляев зур ярдәм күрсәтә. Ул 50 дән артык кешене берләштерә. Аларның 13 е Мәскәүдә А.М. Горький исем. әдәбият институтында укый. Алар арасында VII Бөтенсоюз яшь язучылар киңәшмәсендә катнашкан Н. Алешков, П. Юлаев, Е. Кувайцев, Р. Асылбаева бар. Аеруча талантлы язучылар өчлегенә Р. Галимов, В. Суров һәм Е. Кувайцевны кертәләр. Аерым алганда, рус телле татар язучылары үзләренең әдәби карашлары белән башка телдә язучыларга һәм әдәби берләшмәләрдәге остазларына күп яктан бурычлы. А.М. Горький музеенда студиячеләр җыелышларында аның җитәкчесе Марк Зарецкий белән Булат Галиев, Равил Бохараев, Лоренц Блиновлар арасында дискуссияләр башланган вакытта, алар дөнья әдәбиятының бөтен катлауларын яттан өземтәләр китерүгә корылган чын эрудитлар турнирына әверелә. Бу – яшь язучылар өчен чын әдәби мәктәп булды. Роза Кожевникова – Казандагы әдәби берләшмәләргә кермәгән аз санлы язучыларның берсе, ул Мәскәүдә укый. «Идел» журналының русча басмасын нигезләп һәм аны 1991 елдан җитәкләп, Казандагы рус телле әдәбият өчен гаять зур эш башкара. Басма рус телле язучыларга үзләрен таныту, укучылары белән очрашу мөмкинлеге тудырган мәйданчыкка әверелә. Р. Кожевникова журналда «Зеленая поляна», «Дебют», «Я» рубрикалары ача, аларда яшь авторлар үзләренең тәүге язмаларын бастыралар.

Һәр әдәби күренеш әдәби тәнкыйть, галимнәр тарафыннан танылгач, ул киң даирә укучыларга барып ирешкәч кенә төбәк мәдәни тормышының кануни факторына әверелә. Әлеге җәһәттән 1960–1970 еллардагы рус телле язучыларның мөмкинлекләре күбрәк булса да, алар әллә ни күп түгел иде, әмма җәмәгатьчелек аларның иҗатыннан хәбәрдар булды; әсәрләре җыентыкларда, газеталар һәм журнал сәхифәләрендә басылды, аерым басмалар дөнья күрде. Ләкин төрле сәбәпләр аркасында 1980 еллар ахыры – 2000 еллар буыны өчен китаплар нәшер итү кыенлашты. Җирле вакытлы матбугат басмалары гына калды («Казан», «Идел», «Аргамак» журналлары, «Республика Татарстан», «Молодежь Татарстана» һәм «Вечерняя Казань» газеталары). Кемгәдер үзәк басма саналган әдәби-нәфис журналлар игътибар итте. Әмма әдәби тәнкыйтьнең җитенкерәмәве тагын да аянычрак булды, нәкъ менә әдәби тәнкыйть рус телле язучыларны киң даирә укучылар белән таныштыра, рус телендә иҗат иткән язучылар үстергән әдәби процессны чорларга бүлеп бәяли алачак иде. Рус телле язучыларның иҗаты кулуар әдәбият рәвешенә керде, ул тар даирәгә генә мәгълүм иде.

Татарстанда 1980–2000 еллардагы рус телле әдәбият өчен төрле мәдәниятләрнең мәгънәләре белән мавыгу, нәтиҗәдә текстта әдәби реминисценцияләр һәм аллюзияләр күбәю хас. Бу реализм һәм мистика кушылмасында, әдәби форма белән кыю тәҗрибәләр ясауда чагыла. Әлеге чор рус телле әдәбияты прозада да, шигърияттә дә кече формаларга тартыла. Драматургияне без фәкать Р. Бохараевның һәм Н. Ахунованың курчак театры өчен, балаларга багышлап язылган әкияти пьесаларында гына очратабыз. Рус телле әдәбиятның кулуарлыгы һәм киң танылмавы, шулай ук чын әдәби тәнкыйтьчеләрнең азлыгы да үзен сиздерә. Әсәрләрен дөньяга чыгару мөмкинлекләре киму сәбәпле, язучылар укучылар белән аралашуның яңа формаларын табарга омтыла. Әлеге проблемаларның барысы да 2000–2020 елларга күчте. Алар төрле юллар белән хәл ителә – яңа басмалар барлыкка килү, кино һәм телевидениенең роле кечәюдән алып, интернет һәм социаль челтәрләрнең көндәшлеге артуга кадәр.

Әдәбият

Ахунова Н. Воспоминание о литобъединении // http://stihi.ru/2017/08/31/4959 – мөрәҗәгать итү вакыты 21.06.2018.

Беляев Н. У нас в гостях – творческая смена // Вечерняя Казань. 1989. 16 мая.

Каримов Тимур. «Белая ворона» попала в «десятку»: юбилей молодежного ЛИТО КГМУ. // «Идель». 2007. № 7. 29 б.

Мушинский А. Автор книги – молодой писатель // Комсомолец Татарии. 1982. 12 декабря.

Еникеев Илдар Әхнәф улы,
филология фәннәре кандидаты, ТР ФА Г. Ибраһимов исемендәге Тел, әдәбият һәм сәнгать институтының әдәбият белеме бүлеге өлкән фәнни хезмәткәре